

Україна **Освіта та навчання**

Мабуть, всі пам'ятають початок прекрасної повісті про запорозьких козаків М.В. Гоголя «Тарас Бульба». Додому, в садибу запорозького полковника Тараса Бульби повертаються з Києво-Могилянської академії (колегії) після тривалого навчання його сини - Остап та Андрій. Та короткочасною була радість матері, бо батько негайно відправляє своїх синів, що набули вищу освіту, в козацьку науку, на Січ. Не тільки М.В. Гоголь, який був добрим знавцем історії і звичаїв козацтва, а й історичні джерела засвідчують високий рівень освіти на Україні, зокрема, на Січі в XVI-XVIII ст.

Деякий час вищу освіту українські юнаки могли набути тільки за кордоном. В козацьких реєстрах, починаючи з XVI ст., зустрічаються записи, в яких, крім імені, прізвища або роду занять козака, є слово «бакалавр». Наприклад, «Денис Бакалавр» або «добрий дяк Бакалавр». Не виключено, що вони набули освіти в західноєвропейських учбових закладах, після закінчення яких надавався вчений ступінь бакалавра. Частина українців ставала провідними вченими в європейських вищих учбових закладах. Так, ректором Болонського університету 1481-1482 рр. Був видатний український вчений Юрій Дрогобич. Падуанський університет на початку XVII ст. закінчив близький товариш Петра Сагайдачного Ізекїл Курцевич, а також соратник Богдана Хмельницького Станіслав Морозовицький, відомий в народі під іменем Морозенка. Полковник Морозенко загинув під час облоги Збаража (1649 р.). Саме про нього складено одну з найбільш відомих народних дум «Ой, Морозе, Морозенку».

□ *Перша сторінка*

*«Граматики українського
вченого Мелетія Смотрицького,
виданої в 1619 р.   Титульна сторінка
граматики української
літературної мови XVI-XVII ст.
Її склав у 1643 р.
український студент
Паризького університету -
Сорбонни - Іван Ужєвич*

Серед випускників західноєвропейських вищих учбових закладів знаходимо імена українських письменників, поетів, діячів культури того часу.

Та ось 1576 року князь Костянтин Острозький у м. Острозі на Волині засновує Острозьку колегію, перший учбовий заклад вищого ступеня України. В ньому було поєднано кращі традиції освіти Київської Русі та досягнення західноєвропейських університетів. При Острозькій колегії створюється видавничий гурток, на базі якого першодрукар Іван Федоров здійснює перевидання українського «Букваря» та видання так званої «Острозької Біблії». Ці книжки відіграли важливу роль в поширенні освіти на українських землях. Острозьку колегію, а потім Віденську академію, закінчив автор слов'яноноруської (слов'яноукраїнської) «Граматики» (1619 р.) Мелетій Смотрицький. До середини XVIII ст. вона була єдиним підручником з граматики на Україні, в Росії та Білорусії. Книга мала великий вплив на розвиток мовознавства усіх слов'янських народів.

Станіслав

Оріховський-Роксолан

(1513-1566),

польський письменник

Юрій Дрогобич

(1450-1494),

український вчений □

□ освітній діяч **Костянтин Острозький**

(1526-1608),

український князь,

культурний і освітній діяч **Іван Федоров**

(1525-1583),

російсько-український □

першодрукар

Однією з особливостей навчання в Острозькій школі було виховання патріотизму, любові до рідного краю. Саме тому багато вихованців колени були безпосередньо пов'язані з боротьбою, яку вело запорозьке козацтво проти соціального та національного гноблення. Так, Дем'ян Наливайко був одним з впливових діячів Острозького культурно-освітнього гуртка, активно виступав проти гнобительської політики польської шляхти та експансії католицизму. Коли його брат Северин Наливайко очолив селянсько-козацьке повстання проти магнатсько-шляхетської Польщі, Дем'ян Наливайко на чолі одного з загонів взяв в ньому участь.

Наприкінці XVI ст. в містах України на базі ремісничих цехів виникають національно-релігійні об'єднання міщан - братства. Вони очолюють боротьбу проти політики національних та релігійних утисків, яку проводили шляхетська Польща та католицька церква на Україні. У ході боротьби братства створюють свої школи. Перша така школа виникла 1585 р. у Львові, а на початку XVII ст. - у більшості міст України. Під впливом братств виникають також парафіяльні школи при церквах та монастирях. Про високий рівень освіти на Україні свідчать іноземні автори, які побували в ті часи на її землі. Одна з найбільш яскравіших звісток належить вже згадуваному Павлу Халєбському, який пише: «У країні козаків усі діти вміють читати, навіть сироти».

Великий вплив на козацтво у вихованні анти-уніатських і антикатолицьких переконань мали твори українських письменників-полемістів - братів Зизаніїв, Іова Борецького, Захарії Копистенського, Феодосія Софоновича та інших.

□

Мелетій Смотрицький

(1575-1633),

автор слов'янорусської

(слов'яноукраїнської)

«Граматики» **Матвій Стрийковський**

(1547-1582),

поет, історик **Севастьян Кленович**

(1550-1602),

поет,

автор поеми «Роксоланія» □

Іоаникій Галятовський

(?-1688),

український письменник,

громадсько-політичний

і церковний діяч

Вихованцем Острозької колегії був і гетьман Запорозького Війська Петро Конашевич-Сагайдачний. Як талановитий полководець і флотоводець він відіграв значну роль у боротьбі проти турецько-татарської агресії, а також сприяв розвитку української освіти та культури. За його ініціативою запорозькі козаки почали надавати матеріальну підтримку братському рухові. У 1620 р. П. Сагайдачний разом з усім Військом Запорозьким вступає до Київського братства. Це була подія великого політичного значення, яка свідчить про участь Січі в суспільно-політичному і культурному житті України. Особисто Сагайдачний приділяв велику увагу розвитку Київської братської школи та Києво-Братського училищного монастиря, прибутки якого йшли на утримання школи. Смерть П. Сагайдачного, що наступила 1622 р. від ран, які він отримав у битві під Хотином 1621 р., викликала великий смуток серед вчителів та учнів братської школи. Помираючи, Сагайдачний відписав своє майно Київській, Луцькій та Львівській братським школам. У вірші-некролозі на його смерть один з учнів писав:

Маєтність свою роздав - єдну на шпиталі.

Другу зась на церкві, школи, монастирі.

І так все спорядивши, живота доконав,

При церкві Братської чесно в Києві поховай,

В котрє ся братство зо всім Войськом вписав

І на нього ялмужну зачну одказав...

Видів он і Львовськє братство, хоть далеко

Церков їх в місті наділив не ледаяко,

Суму значну грошей до братства лекговав,

А жеби науки там били пильне жадав.

Поховано Сагайдачного на території братської школи. Зараз поряд з його могилою розташована будівля Києво-Могилянської академії, яка була створена 1632 р. на базі братської школи Шляхом поєднання з нею школи Києво-Печерської лаври. Коли розпочалися переговори про злиття цих шкіл і створення Київської колегії, Запорозьке Військо як куратор братської школи підтримало ідею створення цього вищого учбового закладу, гарантуючи йому своє піклування. Про це свідчить листування (березень 1632 р.) між гетьманом Війська Запорозького Іваном Кулагою-Петрижицьким та архімандритом лаври Петром Могилою. Видатний культурно-освітній діяч України Петро Могила стає першим ректором колегії, а потім - митрополитом. Враховуючи його провідну роль у створенні колегії, до її назви включають його прізвище. Києво-Могилянська колегія стала першим вищим учбовим закладом східних слов'ян. В заснуванні Київського

братства, школи та монастиря при ньому, а також Києво-Могилянської колегії активну роль відіграла людина, ім'я якої займає почесне місце поряд з П. Сагайдачним, П. Могилою, керівництвом Запорізької Січі... Це Єлизавета Гулевичівна, дружина київського воєводи, поборниця українського освітництва. Вона подарувала у 1615 р. свою садибу з землями для створення цього культурно-освітнього комплексу.

Останні роки життя Є. Гулевичівна провела в Луцьку, брала участь в діяльності Луцького братства.

Участь Запорозької Січі в створенні Києво-Могилянської колегії свідчить про активну громадянську позицію та високий рівень духовності козацтва. Це спростовує закиди деяких «істориків», які поливають брудом козацтво і твердять, що запорожці були зграєю розбійників та п'яниць.

Георгій Кониський

(1717-1795),

українсько-білоруський

письменник, церковний діяч **Яким Плетенецький**

(1554-1624),

український письменник,

церковний і освітній діяч **Захарія Копистянський**

(?-1627),

український письменник,
церковний і культурний діяч **Яззар Баранович**
(1620-1693),

український письменник

Викладання в Києво-Могилянській колегії велося, як і в західноєвропейських університетах, переважно латинською мовою. Навчання відбувалося в чотирьох нижчих класах, а також в класах поетики, риторики і філософії. За програмою колегії діяли школи в Вінниці та Кременці. Діяльність колегії та підпорядкованих їй шкіл відбувалась в гострій боротьбі з єзуїтськими учбовими закладами. Їх створювали єзуїти на протиправославним школам та колегіям і всіляко заохочували до них українських дітей та юнаків, щоб залучити їх до католицької віри.

Набуваючи освіту на Україні, а також в західноєвропейських учбових закладах, козацька молодь добре володіла латинською мовою, що тоді була мовою міжнародного спілкування. Латинська мова була в пригоді запорожцям під час їх закордонних походів та в спілкуванні з іноземними послами. Про те, що серед козаків знання латині було досить поширеним явищем, свідчить такий історичний факт. У 70-х рр. XVII ст. шестеро козаків втекли з турецької неволі і звернулися за допомогою до французького посольства в Стамбулі. Французькі дипломати повелися з ними не за заповідями християнської моралі - одну неволю замінили іншою. Втікачів було надіслано на галеру короля Франції. Тут з ними мав бесіду католицький монах Анрі де Монбаз, який займався наверненням іновірців до католицизму. За його повідомленням, це були освічені люди, що знали латинську мову. «Примушувати міняти віру таких чесних і відважних людей буде безчесно», - писав монах до представників влади. Про рівень освіти, зокрема письменності козаків, свідчить ще один факт. Після ліквідації Січі 1775 р. запорожці склали присягу на вірність царському уряду. Судячи з підписів під присягою, переважна їх більшість була письменна.

Серед випускників Києво-Могилянської колегії (а з 1701 р. - академії) були не тільки культурно-освітні діячі України, а й значна частина козацьких воєначальників. Серед них соратники Б. Хмельницького Іван Чернята, Федір Лобода, Тимофій Носач, Іван Кравченко, а також гетьмани України Іван Виговський, Павло Тетеря, Юрій Хмельницький та Іван Самойлович.

Богдан Хмельницький, як свідчать історики, закінчив православну школу десь на Київщині, а потім продовжив навчання в одній з єзуїтських шкіл на заході України або в Польщі. Про високу освіченість гетьмана було добре відомо при королівських дворах Європи. Він володів латинською, українською, польською, турецькою, татарською, французькою мовами. Папські нунції вважали, що він знає італійську мову. Як високоосвічена людина Б. Хмельницький піклувався про розвиток освіти на Україні. Своїми універсалами він надає великі привілеї Києво-Могилянській колегії Братському монастирю, передає їм значні маєтності. Ці привілеї він включає в мирні угоди, які були підписані з польським урядом під Зборовом (1649 р.), Білою Церквою (1651 р.), а також в Переяславські статті (1654 р.). Наступники Б. Хмельницького також виявляли піклування про розвиток колегії. В колегії (академії) навчались студенти-росіяни, зокрема, М.В. Ломоносов (1747 р.), білоруси та представники інших національностей. В той же час такі

провідні українські вчені, як Ф. Прокопович, С. Яворський, професори та випускники Києво-Могилянської академії працюють викладачами в заснованій у 1687 р. в Москві Слов'яно-греко-латинській академії. Вони також відкривають школи в містах Росії, навіть Сибіру, дарують цим школам свої особисті бібліотеки. Осередки освіти існували безпосередньо і на запорізьких землях-паланках, а також у фортеці Січі. На початку XVII ст. виникла школа при Самарському Пустинно-Микільському монастирі, будівля якого розташована зараз на околиці м. Новомосковська Дніпропетровської області. В школі навчали письма, церковного читання, співу та музики. Такі школи існували при всіх 44 церквах на Січі. Біля церкви з одного боку будувався «шпиталь», тобто лікарня для поранених та хворих козаків, а з іншого - школа. В запорізьких школах навчалися козацькі діти з паланочних населених пунктів, а також джури - підлітки, що бралися для виховання досвідченими козаками та військовою старшиною з України. У той час посада вчителя була невід'ємною від посади священника або ієромонаха. Формування світогляду дитини та її морально-етичних рис відбувалося на релігійному ґрунті. Практику з читання або співів школярі проходили в церкві під час служби, а також під час проведення інших релігійних служб (похорони, різні посвяти та ін.). Вчитель-наставник піклувався не тільки про знання, виховання учня, а й про його здоров'я. Як повідомляє історик Д.І. Яворницький, на Січі існувала школа музичної грамоти та церковного співу. В 1770 р. цю школу перевели у слободу Орловщину. Він також пише, що загальноосвітня січова школа мала самоврядування, подібне до адміністративного устрою Січі. Школярі мали двох отаманів, яких обирали поміж себе, спільні кошти. Навчатись в січовій школі було чимало бажаючих, тому в середині XVII ст. вона була переповнена учнями. Вчилися в ній як малі діти, так і дорослі юнаки. Найбільш здібні продовжували навчання в Києво-Могилянській академії та закордонних університетах.

Феофан Прокопович*(1681-1736),**український письменник,**учений, політичний**і культурний діяч**(1658-1722),***Стефан Яворський**

*український письменник
полеміст, церковний діяч*

Данило Туптало

(1651-1709),

український письменник,

церковний

і культурний діяч

Ще одним показником освіченості запорізького козацтва було шанобливе ставлення до книги. У фондах Дніпропетровського державного історичного музею імені Д.І. Яворницького збереглася велика кількість книг, які належали колись запорізьким козакам та були зібрані до музею Д.І. Яворницьким, цим невтомним шукачем запорізької старовини. Сьогодні ці книги ретельно досліджені та описані кандидатом історичних наук, співробітницею музею Світланою Вікторівною Абросімовою, яка склала їх детальний каталог. Про що ж розповіли дослідниці маргіналії, або написи на полях книжок, зібраних з козацького краю?

Як свідчить запис на «Пречистих Акафістах», виданих 1674 р. у друкарні Києво-Печерської лаври «за благословінням» видатного культурно-освітнього діяча України Іннокентія Гізеля, ця книжка належала свого часу «товаришеві куреня Іркліївського». А ось «Євангеліє», видруковане у Москві 1735 р. Судячи з напису на ньому, воно було придбане на кошти «товариша» Поповичовського куреня Никифора Рябошапки і передано задля відпущення його гріхів до Нехворощанського монастиря. Серед власників інших книг з колекції Дніпропетровського історичного музею знаходимо імена козака Полтавського куреня Ігната Губи, козака Калніболоцького куреня Андрія Псопчого, козака Величківського куреня Дем'яна Легуша; отамана Сергіївського куреня Леонтія Облуповського та інших запорожців. Звичайно, купувати та дарувати книги могли дозволити собі тільки заможніші козаки, як і будувати за свій кошт і оздоблювати церкви могла тільки запорізька старшина, та то була ознака часу. Соціальне розмежування та нерівність були характерні для розвитку всієї Європи XVI-XVIII ст., що однак не заважає нам захоплюватися тогочасними досягненнями освіти і культури. Ознакою розвитку освіти на Україні була її відносна демократичність - поширення досягнень культури на козацтво - близьку до народних низів верству населення.

Запорізьке козацтво, вийшовши на сцену політичної боротьби наприкінці XVI століття, вже через кілька десятиліть, під час визвольної війни українського народу (1648-1654 рр.), надало свій політично-адміністративний та військовий устрій всій Україні. Виникнення гетьманату - козацької держави сприяло поширенню на всі українські землі тих політичних, ідеологічних, культурних ідеалів, які виробило в собі запорізьке козацтво. Звичайно, це був не простий процес; «козацька культура» сприймала, а також включала в себе надбання інших районів України, та все ж перевага саме козацького елемента в соціальному, політичному, культурному житті України XVI-XVIII ст. була очевидна сучасникам і місцевим, і іноземним. Подорожі на Україну сприймалися в Європі, як подорожі в «країну козаків».

Джерело: Мицик Ю.А., Плохій С.М., Стороженко І.М. Як козаки воювали. - Дніпропетровськ : Промінь, 1990. - С. 234-247.

Переведення в електронний вигляд: Волкова К.Ф.

На нашому сайті Ви можете дізнатися більше про козацтво:

- [Козацтво](#)
- [Козацька доба](#)

[У разі використання матеріалів цього сайту активне посилання на сайт обов'язкове](#)